

УДК 34:61

О.В. ГУБАНОВА, канд. юрид. наук,
Полтавський юридичний інститут Національного
університету України імені Ярослава Мудрого

МЕДИЧНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРАВА: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Ключові слова: медичне право, медична діяльність, медична допомога, предмет, метод, галузь права

Українське медичне право сьогодні перебуває у досить активній стадії свого розвитку. Спостерігається тенденція до удосконалення медико-правових відносин, що пов'язано, насамперед, з удосконаленням управлінських відносин у сфері медицини з урахуванням зарубіжного досвіду, активним розвитком приватної медицини, появою та активним запровадженням в Україні добровільного медичного страхування, розвитком відносин у сфері репродуктивних технологій, трансплантології, клінічних досліджень, підвищенням юридичної обізнаності населення і, як наслідок, збільшенням кількості судових справ, суб'єктами яких виступають учасники медичних правовідносин. Все це, безумовно, призводить до необхідності вдосконалення нормативно-правової бази правового регулювання відносин у сфері медицини, а надалі – до виокремлення галузі медичного права у самостійну галузь права.

Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних дослідників у сфері медичного права дозволяє зробити висновок про відсутність одностайної позиції щодо галузевої самостійності медичного права. Одні науковці вважають медичне право галуззю права, інші ж відносять останнє до комплексної галузі законодавства. Така неузгодженість поглядів може призвести до гальмування розвитку галузі та її окремих інститутів, що, в свою чергу, може негативно вплинути на врегулювання відносин суб'єктів у сфері медицини. Отже, зазначене питання і наразі є досить актуальним.

В аспекті галузевої самостійності отримують висвітлення проблеми предмета та методу медичного права, його місця й ролі у вітчизняній правовій системі. Тож усе вищевикладене спонукає здійснити власний науковий аналіз та висловити свою позицію щодо досліджуваного питання.

Проблемам медичного права, присвятили значну увагу такі вчені, як В.І. Акопов, С.Ф. Багненко, Н.Б. Болотіна, Ю.В. Вороненко, З.С. Гладун, Л.М. Дешко, О.М. Козодаєва, Б.О. Логвиненко, О.В. Леонт'єв, М.М. Малєїна, Я.Ф. Радиш, І.Я. Сенюта, С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко та ін. Однак, на даний час існують різні наукові погляди на галузеву самостійність медичного права, тож основні з них спробуємо проаналізувати, що і є метою статті. Її новизна полягає у висвітленні предмета і методу правового регулювання суспільних відносин у сфері медицини, та аргументації належності медичного права до самостійної галузі права.

Так, російський вчений М.М. Малєїна [1, с.26], визначаючи зміст медичного права як комплексного утворення, виходить з того, що відносини у сфері охорони здоров'я регулюються нормами різної юридичної сили різних галузей права. На думку автора, є неправильним віднесення таких комплексних утворень до галузей права, оскільки в них виражена не диференціація однорідних норм, а інтеграція норм різних галузей в одній за змістом та соціальними цілями сфері діяльності. В.І. Акопов [2, с.11] під медичним правом розуміє «сукупність нормативних актів, які регулюють відносини між громадянином та лікувально-профілактичним закладом, між пацієнтом та медичним працівником в сфері організації надання медичної допомоги, а також прав, обов'язків та відповідальності у зв'язку із проведенням діагностичних, лікувальних, санітарно-гігієнічних заходів».

О.В. Леонт'єв та С.Ф. Багненко [3, с.119] під медичним правом розуміють сукупність нормативних актів, які визначають організаційні, структурні, загальноправові відносини при наданні лікувально-профілактичної допо-

моги людям, проведенні санітарно-проти-епідемічних заходів та інших дій, які пов'язані з діяльністю з охорони здоров'я громадян.

Отже, зазначені науковці не визнають медичне право самостійною галуззю права, розглядаючи останнє як комплексну галузь законодавства.

Не погоджуються із такою позицією інші дослідники, такі як Н.Б. Болотіна, В.Д. Волков, З.С. Гладун, Л.Н. Дешко, В.П. Заболоцький, С.Г. Стеценко, І.Я. Сенюта, А.В. Максимов, І.В. Поляков. Вони не піддають сумніву існування медичного права як окремої галузі права.

Так, Н.Б. Болотіна [4, с.118] розглядає медичне право як систему правових норм, які регулюють якісно своєрідні суспільні відносини, змістом котрих є вплив на фізичне і психічне здоров'я людини за допомогою медичних засобів, що здійснюється медичними працівниками. На її думку, концепція медичного права виникла з практичних потреб, адже кожна людина протягом життя неодмінно стає суб'єктом відносин з приводу надання медичної допомоги. У такому розумінні медичне право «зустрічає» людину при появі її на цей світ і супроводжує протягом життя аж до відходу у «світ інший». Отже, є велика потреба не лише в досконалих засобах лікування, діагностування, профілактики, а й в ефективному юридичному механізмі забезпечення права людини на медичну допомогу.

О.А. Беденко-Зваридчук вважає, що медичне право – це галузь українського права, яка є сукупністю правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з реалізацією прав громадян на здоров'я, зокрема, відносини між громадянином і лікувально-профілактичною установою, між пацієнтом і медичним працівником у сфері надання медичної допомоги, а також їх прав, обов'язків та відповідальності у зв'язку з проведенням діагностичних, лікувальних і санітарно-гігієнічних заходів [5, с.76].

В.М. Рудий розуміє «право у сфері охорони здоров'я» як сукупність (комплекс, масив) загальнообов'язкових формально визначених

правил поведінки (правових норм), що безпосередньо стосуються охорони здоров'я й пов'язані із застосуванням загального цивільного, кримінального чи адміністративного права з метою забезпечення умов, необхідних для охорони здоров'я [5, с.76]. Таким чином, науковець вказує на комплексний характер галузі медичного права.

Так само на комплексний характер галузі вказують й інші вчені. Зокрема, З.С. Гладун зазначає, що медичне право – це комплексна спеціалізована галузь права, яка являє собою зв'язану внутрішньою єдністю систему правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері медико-санітарної допомоги та охорони здоров'я як окремої людини, так і населення в цілому [6, с. 67]. І.Я. Сенюта визначає медичне право як комплексну галузь права, якою є сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, котрі виникають у процесі надання медичної допомоги, яка застосовується з діагностичною, профілактичною, лікувальною й реабілітаційно-відновною метою з тим, аби забезпечити право людини на охорону здоров'я [7, с. 108].

Як відомо, структура системи права формується згідно з предметом і методом правового регулювання. Структура складається з норм права, що об'єднуються в інститути й субінститути права. У свою чергу, інститути й субінститути права об'єднуються в галузі й підгалузі права. Основними структурними елементами системи права є норми, інститути й галузі права.

Базовим елементом системи права є галузь права, яка являє собою сукупність правових норм та інститутів, якими регулюються однорідні суспільні відносини. Існують різні підстави класифікації галузей права, проте нам імпонує класифікація галузей права, представлена Ю.С. Шемшученком.

Вчений виокремлює профілюючі, спеціальні й комплексні галузі права. Профілюючі галузі – це галузі права, що характеризуються чітким предметом і методом правового регулювання. До профілюючих галузей належать норми: конституційного, цивільного, адмініс-

тративного, кримінального, кримінально-процесуального й цивільно-процесуального права. Спеціальні галузі – це галузі права, що утворилися на основі інститутів чи підгалузей профільюючих галузей права згідно першого закону діалектики. До спеціальних галузей права належать сімейне (сімейне право було підгалуззю цивільного права), трудове, фінансове (було підгалуззю адміністративного права), виправно-трудова право і право соціального забезпечення (було правовим інститутом). Комплексні галузі – це галузі права, що утворилися на межі профільюючих чи спеціальних галузей права і характеризуються чітким предметом правового регулювання й комбінованим методом. У даному випадку комбінований метод полягає в поєднанні імперативного й диспозитивного методу. До комплексних галузей права науковець відносить, зокрема, аграрне, екологічне, господарське право тощо.

Враховуючи вищенаведені теоретичні положення щодо класифікації галузей права, спробуємо зробити відповідні висновки в контексті медичного права. Аналіз розпочнемо із визначення предмета та методу його правового регулювання.

У теорії права під предметом правового регулювання прийнято розуміти сукупність суспільних відносин, урегульованих нормами права. Саме предмет правового регулювання вказує, на яку сферу (коло) суспільних відносин спрямований вплив норм права (їх диспозицій).

На думку В.Ю. Стеценка [8, с.297], предмет медичного права – це суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення медичної діяльності. У свою чергу, під медичною діяльністю вчений розуміє комплексну систему, що включає організацію надання громадянам медичної допомоги, її безпосереднє надання в рамках діагностичних, лікувальних і профілактичних заходів, а також контроль якості медичних послуг, що надаються. На його думку, дане визначення медичної діяльності акцентує увагу на тих процесах, у ході яких виникають численні суспільні відноси-

ни, що складають предмет медичного права. Перелік таких процесів не може бути вичерпним, оскільки медична наука розвивається, надання медичної допомоги постійно удосконалюється, з'являються все нові нові області охорони здоров'я, що спричиняє появу нових суспільних відносин. Проте, як основа для сприйняття предмета медичного права зазначене визначення є виправданим.

І.Я. Сенюта вважає, що до предмета медичного права входять всі суспільні відносини, що виникають у процесі надання медичної допомоги, яка застосовується з діагностичною, профілактичною, лікувальною й реабілітаційно-відновною метою з тим, аби забезпечити право людини на охорону здоров'я [7, с.109].

Н.Б. Болотіна під предметом медичного права розуміє якісно своєрідний комплекс суспільних відносин, які виникають в результаті безпосереднього впливу на людину медичними засобами. Тобто, предметом медичного права виступають суспільні відносини, що виникають при наданні медичної допомоги. До таких належать відносини з приводу надання всіх видів медичної допомоги; відносини щодо забезпечення хворих лікарськими засобами, протезно-ортопедичними, корегуючими засобами, слуховими апаратами; відносини з приводу проведення медичної експертизи, біомедичних дослідів на людині. Всі інші відносини, що так чи інакше пов'язані з медичними, до предмета цього права не входять (наприклад, відносини щодо промислової санітарії, санітарного нагляду, медичного страхування, організації медичних закладів, співвідношення компетенцій між окремими структурними ланками таких закладів) [4, с.77].

Л.М. Дешко вважає, що предмет медичного права складають суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення медичної й фармацевтичної діяльності [9, с.122].

Отже, аналіз наведених визначень свідчить про неоднорідність підходів до визначення предмета медичного права. Відносини, що ним урегульовуються, або зводяться до надання медичної допомоги й права особи на охорону здоров'я, або навпаки – розширю-

ються до фармацевтичної діяльності й медичного страхування. Крім того, серед авторів по-різному визначаються такі поняття, як «охорона здоров'я», «медична діяльність», «медична допомога».

З цього приводу вважаємо аргументованою позицію Б.О. Логвиненка [5, с.77], який стверджує, що предмет медичного права не можна зводити до здійснення медичної діяльності. При цьому він посилається на нормативне визначення медичної діяльності, яке закріплено Інструкцією про порядок надання Комітетом з питань народної і нетрадиційної медицини при Міністерстві охорони здоров'я України спеціального дозволу для провадження медичної діяльності в галузі народної і нетрадиційної медицини, затвердженою наказом Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ) від 10.08.2000 р. № 195 «Про надання спеціального дозволу на медичну діяльність у галузі народної і нетрадиційної медицини». Пунктом 1.2.1 Інструкції медична діяльність закріплена як регламентована Основами законодавства України про охорону здоров'я, іншими актами законодавства з питань охорони здоров'я, нормативно-правовими актами МОЗ України діяльність з надання громадянам лікувально-профілактичної допомоги. Виходячи з цього, використання словосполучення «медична діяльність» у дефініції дещо звужує предмет медичного права, а відтак і розуміння медичного права як галузі національного права. Б.О. Логвиненко вважає, що особливостями предмета медичного права є те, що до нього входять суспільні відносини, об'єднуючим елементом яких є саме сфера медицини. Пояснюючи власну думку, він зазначає, що медициною охоплюються наукові знання й медична діяльність [5, с.78]. Отже, намагаючись уніфікувати й спростити розуміння предмета медичного права, пропонує включити до нього суспільні відносини, що виникають у сфері медицини.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що правовідносини, які входять до предмета медичного права, слід поділити на дві групи. До першої групи відносин слід віднести ті, які

виникають при здійсненні медичної діяльності з надання медичної допомоги. Це відносини між пацієнтом і лікарем при здійсненні останнім профілактичних, діагностичних, лікувальних заходів. На нашу думку, вони становлять «кістяк» відносин у сфері медицини. Другу групу відносин становлять відносини, пов'язані із наданням медичної допомоги, а саме: відносини у сфері внутрішньої організації надання медичних послуг; ліцензування та акредитація медичних організацій; із здійснення контролю та нагляду у сфері охорони здоров'я; обов'язкове медичне страхування тощо. Ці відносини пропонуємо назвати організаційно-правовими відносинами у сфері медицини, оскільки вони є базисом виникнення відносин при здійсненні медичної діяльності з надання медичної допомоги й забезпечують якісне її надання.

Таким чином, вважаємо, що предметом медичного права є суспільні відносини, що виникають при здійсненні медичної діяльності з надання медичної допомоги та організаційно-правові відносини у сфері медицини.

Висновки щодо самостійності галузі медичного права не можуть базуватися лише на визначенні предмета галузі, оскільки не менш важливим елементом будь-якої галузі права є метод правового регулювання, який являє собою сукупність прийомів і способів, за допомогою яких відбувається регулювання суспільних відносин.

Метод галузі права – це сукупність прийомів і способів, за допомогою яких відбувається регулювання суспільних відносин, що входять до її предмета.

Як зазначає В.Г. Стеценко [8, с.298], враховуючи, що імперативному методу властиві відносини влади – підпорядкування за рахунок наявності як сторони право відносин уповноваженого органу держави, а диспозитивному методу властива рівність сторін правовідносин, необхідно відмітити комплексне використання в медичному праві методів правового регулювання. Як використання імперативного методу в правовому регулюванні суспільних відносин у сфері медицини автор наводить

приклад організації й управління в системі охорони здоров'я, коли керівники вищестоящих органів управління охороною здоров'я взаємодіють із підпорядкованими ними представниками лікувально-профілактичних установ. У той же час правові відносини між пацієнтом і лікарем при наданні медичної допомоги, на думку В.Г. Стеценка [8, с.299] регулюються за допомогою диспозитивного методу, проявом чого служить рівність суб'єктів правовідносин і можливість самостійного визначення своєї поведінки.

На комплексне застосування імперативного та диспозитивного методу в медичному праві вказує й О.М. Козодаєва. На її думку імперативний метод у медичному праві використовується при здійсненні правового регулювання виконання владних розпоряджень медичними організаціями, які спрямовані на забезпечення якості, не допуску некомпетентних осіб до зайняття медичною практикою (ліцензування, стандартизація, сертифікація) тощо. Диспозитивний метод передбачає юридичну рівність учасників правовідносин. Відносини медичної діяльності – це правовідносини, які виникають між суб'єктами з приводу надання медичних послуг та деякі інші [10, с.250].

Оскільки державна система охорони здоров'я в Україні історично була сформована як монопольна, з жорсткими адміністративними методами управління всіма соціально-економічними процесами в галузі, відносини у сфері охорони здоров'я, безумовно, за своєю природою були, а в окремих випадках і сьогодні залишаються, адміністративними. Як відомо, адміністративному праву притаманний імперативний метод правового регулювання суспільних відносин. З іншого боку, розвиток приватної медицини, медичного страхування та й самі правовідносини в ланцюгу «лікар-пацієнт» потребують більшої свободи вибору можливого варіанта поведінки учасників таких відносин, а отже їм притаманний диспозитивний метод правового регулювання.

Ми погоджуємося з думками щодо застосування комплексного, імперативно-диспо-

зитивного методу правового регулювання в медичному праві, і вважаємо, що для відносин, які виникають при здійсненні медичної діяльності з надання медичної допомоги характерним є диспозитивний метод правового регулювання, а для організаційно-правових відносин у сфері медицини – відповідно імперативний метод правового регулювання.

Отже, враховуючи вищевикладені теоретичні положення щодо класифікації галузей права, вважаємо, що медичне право є самостійною комплексною галуззю права, яка утворилася на межі профільюючих галузей права (профільюючими, на нашу думку, є адміністративне, цивільне право, права соціального забезпечення), предметом якої є суспільні відносини, що виникають при здійсненні медичної діяльності з надання медичної допомоги та організаційно-правові відносини у сфері медицини, в основі правового регулювання яких покладено комбінований (імперативно-диспозитивний метод) правового регулювання.

Усвідомлення самостійної галузевої належності медичного права сприятиме його подальшому розвитку, удосконаленню правового регулювання окремих галузевих інститутів, запровадженню нових механізмів охорони та захисту прав та інтересів суб'єктів у сфері охорони здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малейна М. Н. Человек и медицина в современном праве : учебное и практ. пособие / М. Н. Малейна. – Москва : БЕК, 1995. – 260 с.
2. Аюпов В. И. Медицинское право в вопросах и ответах / Аюпов В. И. – М. : Феникс, 2016. – 512 с.
3. Хлапов А. Л. Обоснование правовых категорий применительно к медицинскому праву / А. Л. Хлапов // Дальневосточный медицинский журнал. – 2010. – № 4. – С. 118–121.

4. Болотіна Н. Б. Медичне право в системі права України / Н. Б. Болотіна // Право України. – 1999. – № 1. – С. 116–121.
5. Логвиненко Б. О. До питання про предмет медичного права України / Б. О. Логвиненко // Європейські перспективи. – 2012. – № 4. – Ч. 1. – С. 74–78.
6. Гладун З. С. Проблеми формування медичного права в Україні / З. С. Гладун // Вісник Львівськ. нац. мед. ун-ту. – 2005. – № 3. – С. 66–70.
7. Клименко О. В. Історія виникнення медичного права / О. В. Клименко // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 5. – С. 107–109.
8. Стеценко В. Ю. Предмет, метод і система медичного права / В. Ю. Стеценко // Медичне право України: проблеми становлення та розвитку : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19–20 квітня 2007 р.). – Л. : ЛОБФ «Медицина і право», 2007. – С. 297–301.
9. Дешко Л. Про галузеву належність медичного права України / Л. Дешко // Право України. – 2006. – № 1. – С. 120–124.
10. Козодаєва О. Н. Медицинское право: особенности правового регулирования / О. Н. Козодаєва // Вестник ТГУ. – 2011. – Вып. 6 (98). – С. 247–251.

Губанова О. В. Медичне право в системі права: погляд на проблему / О. В. Губанова // Форум права. – 2016. – № 4. – С. 101–106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_4_18.pdf

Зроблена спроба визначити місце медичного права в системі права, визначені групи відносин, які становлять предмет медичного права, та проаналізовано метод правового регулювання медичних відносин. Зроблено висновок щодо комплексного характеру галузі медичного права, яка має самостійний предмет та метод правового регулювання, а отже належить до самостійних галузей права.

Губанова О.В. Медицинское право в системе права: взгляд на проблему

Сделана попытка определить место медицинского права в системе права. Определены группы отношений, составляющие предмет медицинского права, и проанализирован метод правового регулирования медицинских правоотношений. Сделан вывод о комплексном характере отрасли медицинского права, которая имеет свой предмет и метод правового регулирования, а потому является самостоятельной отраслью права.

Gubanova O.V. Medical Law in the Legal System: Look at the Problem

The article is based on an analysis of scientific views on the issue of independence of medical law as branch of law, an attempt to determine the place of medical law in the system of law is made. Based on the analysis of social relations emerging in the field of medicine, a group of relationships, that form the subject of health law, are identified, and the method of legal regulation of medical relations is analyzed. The conclusion about the complex nature of medical law is made; assuming medical law has its own subject and method of legal regulation, and therefore belongs to system of law as the separate branch of law.